

УДК 78.071.2(477): 784.1

МАРІЯ МАРУЩАК

**ПОРФИРІЙ ДЕМУЦЬКИЙ
ТА ХОРОВА КАПЕЛА «ДУМКА»:
НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ**

Розглянуто творчу співпрацю композитора П. Демуцького та капели «Думка». З'ясовано такі факти: період співпраці (протягом 1923–1927 рр.); присутність композитора на репетиціях капели; репетиції, на яких вивчались його композиції. Визначено, які саме твори П. Демуцького виконувала «Думка» та які з них мали найбільший успіх.

Ключові слова: капела «Думка», щоденник проведення репетицій та концертів «Думки», українські народні пісні.

Марія Марушак. Порфирий Демуцкий и хоровая капелла «Думка»: неизвестные страницы творческого сотрудничества. Рассмотрено творческое сотрудничество композитора П. Демуцкого и капеллы «Думка». Выяснены следующие факты: период сотрудничества (в течение 1923–1927 гг.); присутствие композитора на репетициях капеллы. Определено, какие именно произведения П. Демуцкого исполняла «Думка» и какие из них были наиболее популярны.

Ключевые слова: капелла «Думка», дневник проведения репетиций и концертов «Думки», украинские народные песни.

Maria Maruschak. Porfiriy Demutsky and the Strolling Chapel “Dumka”: Unknown Pages of Creative Cooperation. This article is focused on the analysis of creative cooperation of composer P. Demutsky with the Chapel “Dumka”. The facts are as follows: the cooperation took place during 1923–1927; the composer attended rehearsals of the Chapel. This article also provides for the number of compositions of P. Demutsky, which were performed by the Chapel “Dumka”, as well as information on compositions, which were of success.

Keywords: Chapel “Dumka”, journal of rehearsals and concert shows of the Chapel “Dumka”, Ukrainian folk songs.

© Марушак М. Б.

«Хто співає – той щасливий».

(П. Демуцький).

Одним із головних етапів становлення композитора – це знаходження свого слухача та, власне, свого виконавця; для диригента – це його практична реалізація, тобто диригентська практика. Відомо, що Порфирій Демуцький (1860–1927) хоча й не мав професійної освіти, – однак плідно реалізував себе як композитор у жанрі духовної музики та на фольклористичній ниві, як диригент – створив та очолив Охматівський сільський хор. Свою композиторську спадщину він і сам називав аматорською, а деякі власні обробки народних пісень – «примітивами». Та сьогодні його диригентську діяльність важко переоцінити. Працюючи в селі Охматів зі співаками, яких інколи налічувалося до двохсот осіб, плекаючи любов до рідної пісні, – митець відроджував та збагачував українське хорове мистецтво.

Зазначимо, що П. Демуцький створив *О х м а т і в с ь к и й* хор у 1903 р. Складався він переважно з жителів цього села. Хор був організований як аматорський, а співанки були безкоштовні. Більшість учасників колективу не мали музичної освіти та співали по слуху. У репертуарі хору були церковні піснеспіви та українські народні пісні. Окрім роботи з Охматівським хором, з яким він часто влаштовував різноманітні концерти, виїзні подорожі, композитор відвідує в Києві ще й репетиції капели «Думка». Від початку своєї діяльності цей колектив залучив до свого репертуару українські народні обробки П. Демуцького.

В українському музикознавстві є дослідження, присвячені творчій постаті П. Демуцького (М. Васильчук¹, М. Гордійчук²,

¹ Васильчук М. Порфир Демуцький / М. Васильчук. – Черкаси : Ред. вид. відділ облпреси, 1991. – 79 с.

² Гордійчук М. М. П. Д. Демуцький / М. Гордійчук // Фольклор і фольклористика. – К. : Муз. Україна, 1979. – С. 202–205.

К. Квітка¹, Л. Пархоменко та О. Шевчук²) та вивченню різних аспектів діяльності капели «Думка» (М. Грінченко³, М. Михайлов⁴, А. Лашенко⁵, Л. Пархоменко⁶). Але ще й досі не проводилось жодних розвідок щодо творчої співпраці П. Демуцького та хорового колективу «Думка». Цим зокрема й зумовлено актуальність дослідження.

Об'єктом дослідження у цій статті стала діяльність українського композитора Порфирія Демуцького, предметом – період творчої співпраці митця з хоровою капелюю «Думка».

Завдання дослідження:

- здійснити періодизацію творчих контактів капели та П. Демуцького;
- визначити твори композитора, які входили до репертуару капели;
- охарактеризувати значення такої співпраці для П. Демуцького.

Із архівних даних вдалося з'ясувати, що творчі контакти композитора з хоровою капелюю «Думка» тривали у 1923–1927 роках.

¹ Квітка К. Порфирій Демуцький. Коментарі та примітки до статті «Порфирій Демуцький» / К. Квітка ; упоряд. та комент. А. Іваницького. – К. : Муз. Україна – Ч. 2. – 1995. – С. 79–129.

² Пархоменко Л. А. Демуцький Порфирий / Л. А. Пархоменко, Е. Ю. Шевчук // Православная Энциклопедия. – Т. 14 : Даниил – Дмитрий. – М., 2007. – С. 389–390.

³ Грінченко М. «Думка» та її роль в організації хорової справи на Україні / М. Грінченко // Українська музична газета. – 1926. – № 2.

⁴ Михайлов М. Творчий шлях «Думки» / М. Михайлов. – К. : Рад. Україна, 1957. – 56 с.

⁵ Лашенко А. Відродження «Думки» / А. Лашенко // Київ. – 1990. – № 9.

⁶ Пархоменко Л. Проблеми виконавства в розвитку хорової музики. «Думка» в 60–80-х роках ХХ ст. / Л. Пархоменко // Проблеми сучасного мистецтвознавства. – К., 2002.

Зазначимо, що «Думка» як концертна організація офіційно була створена і затверджена в статусі Державної мандрівної капели 1919 року. Очолив її відомий хоровий диригент Нестор Феофанович Городовенко¹. Із перших років існування колективу, він досить старанно ставився до відбору концертних програм, здебільшого обираючи українську хорову музику, а згодом й російські та європейські твори. До репертуару входили твори таких композиторів як: М. Лисенко, К. Стеценко, О. Кошиць, Я. Степовий, М. Вериківський, П. Козицький, М. Леонтович, П. Демуцький, К. Монюшко, М. Мусоргський, С. Танєєв, М. Равель, К. Дебюссі та інших. Каталог композицій які виконувала «Думка» був надзвичайно великим. З архівних даних стало відомо, що, наприклад, лише за 1923 рік капела вивчила та виконала 146 найрізноманітніших творів.

У рукописному фонді Центрального Державного архіву-музею літератури і мистецтв (далі – ЦДАМЛМ) України було віднайдено репетиційні щоденники капели². Проаналізувавши джерельні матеріали, відзначимо їх важливе значення у дослідженні творчої постаті Порфирія Демуцького та висвітленні специфіки його роботи з хоровою капелюю «Думка».

Співпраця П. Демуцького з колективом був надзвичайно плідною. Враховуючи творчу натуру композитора, можна передбачити, що він вносив у роботу капели своє власне бачення пісень та відношення до твору, а можливо і редагував свої обробки під час репетицій. Так, з архівних документів стало відомо, що *24 вересня 1923 року* «На репетиції капела знайомилась з піснею “Нова Атлантида” муз. Козицького. На репетицію випадково завітав відомий збиратель українських народних пісень д-р [доктор] Демуцький³, який продемонст-

¹ Н. Городовенко (1885–1964) – хоровий диригент, педагог. Засновник і перший багаторічний керівник Державної академічної капели України.

² «Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капеллы. 1921–1927 гг. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 3–15.

³ П. Демуцький займався лікарською справою, підтримував сучасні методи лікування. (Зокрема, він одним із перших на Україні почав використовувати електричний струм).

рував перед капелою багато народних пісень з акомпанементом роялю»¹. За таких обставин відбулася перша зустріч композитора зі співаками. Загалом із щоденників капели вдалося з'ясувати, що композитор тричі був присутній на репетиції капели, де брав активну участь у її роботі.

1923 рік, 8 листопада: «Першу половину репетиції було використано на повторення пісень – не гармонізованих – записаних П. Д. Демуцьким: **“Роскопайте гору”**², **“Гей у лісі, в лісі”**, **“Дрібен дощик іде”**, **“А ще сонце не заходило”**, **“Та по за гайком”**³. На репетицію було запрошено П. Демуцького, котрий робив свої вказівки»⁴.

1924 рік, 6 грудня: «Зборами представників від всіх київських хорів було ухвалено – влаштувати музичну вечірку для хорів, які приймали участь у хоровій олімпіаді.

Після докладу (тов. [Н.] Городовенка) тов. Демуцький продемонстрував кілька народних пісень під акомпанемент роялю, пояснюючи зміст мелодії кожної пісні»⁵.

Вдалося з'ясувати, що за роки діяльності композитора і хорової капели було розучено та взято до концертного репертуару дванадцять пісень П. Демуцького. Де №№ 3–6 є не гармонізованими зразками, а №№ 7, 8 – написані для жіночого хору, усі інші – авторські обробки українських пісень П. Демуцького (далі подаємо перелік цих творів у порядку їх вивчення – таблиця 1).

¹ «Думка». Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1923 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Опис 5. Тут і далі у цитатах збережено стилістику.

² Збережено оригінал. Надалі ця назва буде виправлена на «Роскопайте гору».

³ У тексті цитат твори П. Демуцького виділимо жирним шрифтом.

⁴ «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1923 г. – 21 января – 7 ноября. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 6.

⁵ «Думка» Дневник проведения репетицій и концертів капеллы за 1924 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 7.

Таблиця 1.

Перелік творів П. Демуцького з репертуару «Думки»

№ з/п	Назва твору	Дата вивчення	Рік вивчення
1	«Гей колись була розкіш воля»	13 вересня	1923
2	«На городі верба рясна»	24 липня	1923
3	«Розкопайте гору»	30 жовтня	1923
4	«Гей у лісі, в лісі»	30 жовтня	1923
5	«Дрібен дощик іде»	30 жовтня	1923
6	«Гей у лісі два дубки»	30 жовтня	1923
7	«Та по за гайком»	6 листопада	1923
8	«А ще сонце не заходило»	6 листопада	1923
9	«Ой ти вишенько, ти черешенько»	10 квітня	1924
10	«Чорноморець»	3 травня	1924
11	«Ой ти, місяцю»	2 квітня	1926
12	«Росте зіллячко романець»	1 січня	1927

Проаналізувавши архівні дані, щодо концертної діяльності вдалося визначити які твори мали найбільший успіх у слухачів. Так: «Гей була колись розкіш воля», «На городі верба рясна», «Гей у лісі, в лісі», «Чорноморець» часто повторювались на біс та викликали бурхливу реакцію в залі.

Перші згадки про вивчення творів П. Демуцького з'являються лише 1923 року. Тому робота над творами П. Демуцького розпочинається того ж таки 1923 року, коли власне і познайомився композитор з колективом. Під час підготовки до поїздки у Харків – 13 травня – капела вперше ознайомилась із творчістю П. Демуцького, узявши до репертуару твір «Гей, була колись розкіш, воля».

У репетиційному щоденнику капели яскраво відображено внутрішню роботу колективу загалом. Ця інформація дає змогу охарактеризувати різні аспекти репетиційного процесу, зокрема й у підготовці до виконання творів П. Демуцького. З архівних джерел стало відомо, що пісні композитора активно опрацьовувались та були популярними

серед слухачів. Наведемо дані щодо репетицій, під час яких вивчали твори П. Демуцького.

1923 рік¹.

13 травня: «На співанці інтенсивно готовились до гастролів у Харкові. Було повторено пісні: “Не дивуйтесь дівчата”, “Ой у лісі при дорозі”, “За городом качки пливають”. Також було виготовлено пісню – **“Гей колись була розкіш, воля”** муз. П. Демуцького».

15 травня: «Головну увагу було звернено на повторення пісень: “Весно, прилинь”, “Цигане”, “Мірошник”, “Не дивуйтесь, дівчата”, **“Гей була колись розкіш, воля”**».

24 липня: «На репетиції були присутні Глієр, Тарнавський (професор музики), тов. М. Малько. В їх присутності “Думка” виконала пісні, серед яких була: **“На городі верба рясна”**. Глієр звернув увагу на “чистоту звука” капели».

30 жовтня: «Думка приступила до виготовлення двох чергових концертів: 1) концерту не гармонізованої української пісні [твори П. Демуцького – М. М.] – з виконанням поруч з цим художніх творів українських композиторів; 2) концерт з революційних пісень.

На репетиції капела знайомилась з піснями “В небі блискавка” (революційна) – муз. Ц. Кюї, **“Розкопайте гору”**, **“Гей у лісі, в лісі”**, **“Дрібен дощик іде”** та **“Гей у лісі два дубки”** – останні чотири пісні не гармонізовані, записані П. Демуцьким».

1 листопада: «Повторено пісні: **“Розкопайте гору”**, **“Гей у лісі, в лісі”**, **“Дрібен дощик іде”**».

2 листопада: «Звернено увагу на твори: **“Розкопайте гору”**, **“Гей у лісі, в лісі”**, **“Дрібен дощик іде”**».

6 листопада: «В кінці репетиції жіночий хор засвоював пісні – **“Та по за гайком”** і **“А ще сонце не заходило”** – запис Демуцького».

¹ Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1923 г. – ЦДАМЛІМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 5. – 102 арк.

8 листопада: «Першу половину репетиції було використано на повторення пісень – не гармонізованих – записаних П. Д. Демуцьким: **“Розкопайте гору”, “Гей у лісі, в лісі”, “Дрібен дощик іде”, “А ще сонце не заходило”, “Та по за гайком”**».

10 листопада: «Відбулася остання відповідальна репетиція до концерту української пісні, було повторено майже всі пісні програми: **“Розкопайте гору”, “Гей колись була розкіш, воля”, “А ще сонце не заходило”, “Та по за гайком”, “Дрібен дощик іде”, “Гей у лісі, в лісі”**».

1924 рік¹.

5 грудня: «При відсутності Н. Ф. Городовенка до концерту для робітників повторено **“На городі верба рясна”**».

4 квітня: «О восьмій годині до капели завітали діріжор Оскар Фрід, діріжор М. Малько, професори консерваторії Тарновський і Беклемішев. Серед інших творів капела виконала **“А ще сонце на заходило”, “Гей у лісі, в лісі”, “Гей була колись розкіш, воля”**».

10 квітня: «Капела спочатку засвоювала пісню **“Ой ти вишенька, ти черешенька”**, записану Демуцьким.

3 травня: «Спочатку капела засвоювала негармонізовану пісню **“Чорноморець”**, записану Демуцьким в Таращанському повіті».

1925 рік².

28 грудня: «Перед співанкою до тов. Городовенка звернулись екскурсанти – студенти Харківського ІНО з проханням дозволити їм бути присутнім на репетиції, аби ознайомитись з щоденною роботою Думки. Серед інших виконували пісню **“Ой, п’яна, я п’яна”**. По бажанню слухачів капела заспівала примітив **“На городі верба рясна”**».

¹ «Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1924 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 7. – 138 арк.

² «Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1925 г. – Там само. – Оп. 10. – 34 арк.

1 лютого: «Капела готувалась до чергового концерту української пісні. Після перерви було повторено **“А ще сонце не заходило”** та **“Та по за гайком”**».

2 лютого: «Відбулася генеральна репетиція, на якій було повторена майже вся програма концерту». Серед творів були: **“Гей колись була розкіш, воля”**, **“Гей у лісі, в лісі”**».

22 лютого: «В зв'язку з наближенням святкування шестирічної річниці існування Червоної армії, Думку було запрошено на низку концертів. На репетиції повторено **“Гей колись була розкіш, воля”**».

1926 рік¹.

2 квітня: «В кінці співанки було проглянено примітив Демуцького **“Ой, ти, місяцю”**».

1927 рік².

1 січня: «Співали **“Росте зіллячко романець”**».

Проаналізувавши архівні дані² можна зробити висновок, що записи в репетиційному щоденнику велися схематично та не відображали всіх нюансів, подій, які могли відбуватися на репетиції. Так, видно, що за 1926–1927 роки лише на двох співанках виконувалися твори П. Демуцького. Ці дані видаються неповними, якщо порівнювати їх із даними попередніх років. Беручи до уваги кількість концертів, які відбувалися за один рік, можна вважати, що інформації про репетиції мало би бути більше. (Так, наприклад: з 1921 р. по 1923 р. «Думка» брала участь у 374-х концертах: з них у Києві – 181, за межами – 193 концерти).

З архівних документів стало відомо, що часто на репетиції приходили відомі музиканти того часу. Так *4 квітня 1924 р.* до «Думки» завітали диригенти О. Фрід (1871–1941) та М. Малько (1883–1961), а також професори Київської консерваторії С. Тарновський (1882–1976) і Г. Беклемішев (1881–

¹ «Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1926 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 13. – 120 арк.

² «Думка» Дневник проведення репетицій и концертів капелли за 1927 г. – Там само. – Оп. 15. – 58 арк.

1936). Серед творів, які колектив виконав для гостей, були й композиції П. Демуцького: «Гей у лісі, в лісі», «А ще сонце не заходило», «Гей колись була розкіш, воля».

На іншій репетиції 24 липня 1923 р. були присутні композитор Р. Глієр (1875–1956 рр.), піаніст С. Тарновський і диригент М. Малько. У їх присутності «Думка» виконала пісні, серед яких була «На городі верба рясна» П. Демуцького.

Ці факти видаються особливо важливими. Адже про творчість П. Демуцького, хоча й опосередковано, не повною мірою, проте дізнавались відомі музиканти того часу.

Підсумовуючи, зазначимо, що творча співпраця Порфирія Демуцького з капелою мала нього важливе значення. Передусім давала йому можливість подальшого вдосконалення своєї професійної майстерності у процесі роботи над обробками українських пісень. Твори, які співала капела у присутності композитора – «Розкопайте гору», «Гей у лісі, в лісі», «Дрібен дощик іде», «А ще сонце не заходило», «Та по за гайком», – характеризуються більш вільним застосуванням агогічних прийомів, активнішим динамічним розвитком тематизму.

Під час репетиційного прослуховування твору П. Демуцький інколи змінював, удосконалював нотний текст. Хоча в автобіографії П. Демуцький не описує процес роботи над піснями, проте можна припустити, що музична, авторська складова обробок після репетицій зазнавала змін. Так, прослуховуючи твір у виконанні «Думки», митець міг удосконалити й увиразнити структуру пісні, урізноманітнити фактуру, додаючи голоси, підголоски. Під враженням живого звучання П. Демуцький міг робити обробки українських пісень більш масштабними.

Виконання у концертах «Думки» пісень П. Демуцького сприяло популяризації творчості композитора. Відомо, що капела постійно подорожувала з концертами містами України, виїжджала також до Москви. Кількість виступів інколи сягала двохсот за рік.

На репетиціях і концертах творчого колективу часто були присутні відомі виконавці (диригенти, піаністи), які мали змогу ознайомитися з творами П. Демуцького і згодом узяти їх до свого репертуару. А присутні на репетиціях музикознавці та музичні критики осмислювали свої спостереження і враження від почутого у музично-критичних публікаціях та наукових статтях.

Після знайомства П. Демуцького і тогочасного керівника капели Н. Городовенка репертуар «Думки» постійно поповнювався творами композитора. У репертуарі капели з 1923 по 1927 роки нараховувалось дванадцять обробок пісень П. Демуцького. Жанрова палітра цих творів відзначається різноманітністю: історичні, родинно-побутові, побутоволіричні, жартівливі.

Показово, що й після смерті П. Демуцького (1927 року) до репертуару «Думки» часто залучалися його твори, які ще не були виконані у концертах. Переглядаючи архівні матеріали та відгуки музичних критиків про виступи «Думки», відзначимо той факт, що на кожному концерті пісні П. Демуцького мали успіх та визнання аудиторії. І співакам капели, безумовно, було цікаво виконувати хорові твори композитора, пропонувати своїм слухачам рідну, «просту», цікаву й багату українську пісню.

Список використаних літератури і джерел

1. Васильчук М. Порфир Демуцький / М. Васильчук. – Черкаси : Ред.-вид. відділ облпреси, 1991. – 79 с.
2. Гордійчук М. П. Д. Демуцький / М. Гордійчук // Фольклор і фольклористика. – К. : Муз. Україна, 1979. – С. 202–205.
3. Демуцький П. Автобіографія / П. Демуцький // Етнографічний вісник / вид. Етнографічної комісії УАН, 1928. – № 6. – С. XXVII–XXXII.
4. Демуцький П. Про народну пісню (виступ) [Б. д.] / П. Демуцький. – Рукописний фонд ІМФЕ ім. М. Рильського. – Ф. 6. – Кол. 1. – Оп. 11.

5. «Думка». Дневник проведення репетицій і концертів капелли за 1921 г. 28 апреля – 12 октября. – ЦДАМЛМ України. – Фонд 615. 1. – Оп. 3. – 4 арк.

6. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1922 г. 3 января – 7 октября. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 4. – 3 арк.

7. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1923 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 5. – 102 арк.

8. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1924 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 7. – 138 арк.

9. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1925 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 10. – 34 арк.

10. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1926 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 13. – 120 арк.

11. «Думка» Дневник проведения репетиций и концертов капеллы за 1927 г. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 15. – 58 арк.

12. «Думка» Отчет о творческой деятельности капеллы за 1920–1924 гг. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 8. – 23 арк.

13. «Думка» Программы концертов капеллы за 1926 г. – Держ. архів-музей літ. і мист. України. – Ф. 615. 1. – Оп. 12. – 2 арк.

14. «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1923 г. – 21 января – 7 ноября. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 6. – 12 арк.

15. «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1924 г. – 5 января – 27 ноября. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 9. – 20 арк.

16. «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1925 г. – 9 января – 10 декабря. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 9. – 23 арк.

17. «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1926 г. – 3 января – 30 декабря. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 14. – 41 арк.

18. «Думка» Рецензии и отзывы концертной деятельности капеллы за 1927 г. – 4 января – 30 декабря. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 615. 1. – Оп. 16. – 29 арк.

19. Квітка К. Порфирій Демуцький. Коментарі та примітки до статті «Порфирій Демуцький» / К. Квітка ; упоряд. та ком. А. Іваницького. – К. : Муз. Україна – Ч. 2. – 1995. – С. 79–129.

20. Лашенко А. Відродження «Думки» / А. Лашенко // Київ. – 1990. – № 9. – С. 147–153.

21. Михайлов М. Творчий шлях «Думки» / М. Михайлов. – К., 1957. – 56 с.

22. Пархоменко Л. Демуцький Порфирій / Л. Пархоменко, Е. Шевчук // Православная Энциклопедия. – Т. 14: «Даниил – Дмитрий». – М., 2007. – С. 389–390.

23. Пархоменко Л. Проблеми виконавства в розвитку хорової музики. «Думка» в 60–80-х роках ХХ ст. / Л. Пархоменко // Матеріали до українського мистецтвознавства : зб. наук. праць. – Вип. 2 : Пам'яті академіка О. Г. Костюка. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2003. – С. 111–115.